

УДК128.3-051

DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.18>

ДУХОВНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Світлана Репетій

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

У статті розглянуто кореляції духовності людини в історії західної філософії епохи середньовіччя. Звернено увагу на теоретичне підґрунтя середньовічної філософії, зокрема елліністичної. Представлено основні положення Л. Сенеки щодо духовного розвитку, а саме: розвиток та укріплення віри, сили духу, перевагу духовних цінностей над матеріальними, життя з відчуттям єдності з іншими та служінню людям. Висвітлено основні ідеї Епіктета, де він наголошує на пізнанні себе, свого Логосу як шляху до пізнання свого божественного начала і самого Бога.

Звернено увагу на визначення грецьким християнським філософом А.Орігеном складових модусів людини: духу, душі і тіла. Дух розглядається як дар Божий, що займає найвищу частину людини. Ф. Александрійський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. Розглянуто погляди Ф. Александрійського на поняття Логосу, який вчений розглядає як дух, Божественну силу, мудрість; на відміну від античної філософії, де він трактувався як світовий порядок, краса, гармонія, закон.

За вченням християнських філософів, людина має пізнати Бога через пізнання себе. Пізнати можливо, занурюючись в глибини своєї душі (А. Августин), розумом, вірою (К. Тертуліан), досвідом (Р. Бекон), любов'ю, духом (Т.Александрійський, Т. Кемпійський, св. Апостол Павло). Вченими зазначається, що дух людини проявляється у творчості і вірі.

У статті зазначається, що проблема віри, творчості, зокрема, самотворення, актуальна в наш час. Сьогодні наша країна переживає важкі часи. Війна завдала великого лиха. Гинуть мирні жителі, велика кількість людей залишилась без житла, даху над головою. Знищуються міста, села, відбувається руйнування економіки. Та найбільше страждає психіка людини, губляться духовні ціннісні орієнтації, втрачається сенс життя. Людство розуміє, що вижити можливо у єднанні, підтримуючи одне одного. Тому самопізнання і самотворення є актуальним і своєчасним. Сучасні вчені під самотворенням розуміють духовне самовдосконалення, а саме, боротьбу з негативними якостями. Звернення до історичного досвіду людства з духовного розвитку допоможе вийти з деструктивного стану.

Ключові слова: дух, віра, розум, духовність, філософія середньовіччя.

Трагедія, що відбувається в нашій країні призвела людство у жах, відчай, пошуки шляхів виживання. Війна завдала великого лиха: загибель мирних жителів, знищення міст, селищ, руйнування економіки, забруднення екології тощо. Та найбільше вона зашкодила внутрішньому стану людини: від побаченого та пережитого страхіття страждає психіка, нервова система, губляться духовні ціннісні орієнтації; у людей виникає злоба, агресія, ненависть. Багато жителів розуміють, що вижити можливо у єднанні, підтримці одне одного. Так створюються волонтерські рухи та інші групи допомоги, зокрема й психологічні.

Історія розвитку цивілізації доводить, що подібні епохальні катастрофи трапляються в певні періоди часу. Н. Хамітов вважає, що наше сьогодення схоже на епоху еллінізму. Філософи тієї доби, для знаходження душевної рівноваги, заспокоєння, радили людям відсторонюватися від зовнішнього світу шляхом занурення у себе, зверненням до духовності.

Перші уявлення про духовність сягають глибокої давнини. Антична філософія залишила великі здобутки у цій галузі.

З позиції лінгвістики поняття «духовність» походить від слова «дух». Тому розглянемо суть цього терміну. Сучасний вітчизняний вчений С. Кримський зазначає: «...філософська категорія дух є наскрізною проблемою усєї історії філософії» [10, с. 177].

Одним із основних питань, якому присвячена ще рання антична філософія є питання суті духу. Спочатку поняття «дух» позначалося словом «пневма» – дихання, дуновіння. Пізніше, починаючи з Аристотеля (384 р. до н.е. – 322 р. до н.е.) застосовується термін «нус» – розум, інтелект, що вважається найвищою якістю людини. Так, давньоримський філософ, оратор, політичний діяч М. Цицерон (106 р. до н.е. – 43 р. н.е.) підкреслює: «Немає нічого, що переважає розум» [8, с. 281]. Отже, в античній філософії дух людини отожднюється з розумом.

Найбільшої уваги сутності духовності приділено у філософії середньовіччя. У цей період по всій Європі стверджується християнство, основні принципи вчення якого стають базисними для філософії. Теологія посіла найвище місце в ієрархії знань. Бог розглядається як абсолютне трансцендентне начало, найвища істота, єдина першопричина, з якої походить усе буття.

У середньовічній філософії, на відміну від античності, де людина вважалась частиною природи, космосу, перейшла на більш високий рівень і розглядається у контексті Бога, оскільки у Книзі буття, Біллі, зазначається: «І створив Бог людину за своїм образом, за образом Божієм створив її» [1:27]. Отже, людина почала розглядатись як вінець творіння, що має божественне начало: «Я сказав: ви боги» [Ів. 10:34].

Та теоретичне підґрунтя середньовічній філософії створила філософія античності, зокрема елліністична. Так, представник римського стоїцизму Л. Сенека (04 р. – 65 р.) вважав, що розум людини – це ні що інше, як частина божественного духу, що занурена в тіло людини. А людство, на думку філософа, є частинами єдиного вселенського організму: «Все, що ти бачиш, у чому розміщене і божественне, і людське, – єдине: ми – тільки члени величезного тіла. Природа, що із одного і того ж нас створила і до одного призначила, народила нас братами» [8, с. 316]. Ця ідея стала актуальною не тільки в епоху середньовіччя, а і в подальшій науці, включно сьогодення. Високодуховною особистістю вважається та, яка розуміє, що все людство є єдиними частинками Всесвіту і буде свою життєдіяльність з позиції співпраці, а не суперництва [7]. Мета життя, за Л. Сенекою, полягає у досягненні абсолютного душевного спокою. Шлях для виконання такого життєвого завдання мудрець підказує: «Благородно чинить той, хто рахуючись не з власними силами, а з силами людської природи, ставить перед собою високі цілі, прагне їх досягнути і мріє про такі великі ідеали, що втілення їх у життя виявляється важким навіть для людей, які мають значні обдаровання. Ось які цілі він може поставити собі: «При вигляді смерті та при повідомленні про неї я все одно зберігатиму спокійний вираз обличчя; я зноситиму тяжкі випробування, які б вони не були підкріплюючи тілесні сили духовними; я зневажатиму багатство незалежно від того, чи буде воно в мене, чи ні; я не стану сумнішим, якщо воно належатиме іншому, і більш гордим, якщо він оточуватиме мене своїм блиском; я буду байдужим до долі, чи буде вона мене берегти або карати; на всі землі я дивитимусь як на свої, а на свої – як на загальну спільність, житиму в переконанні, що народився для інших, і буду за це вдячний природі, оскільки вона не могла потурбуватися краще про мої інтереси: мене одного вона подарувала всім, а всіх – мені одному» [4, с. 124].

Свій внесок у розвиток духовності людини, зокрема, у філософський аспект антропології зробив послідовник Л. Сенеки, Епіктет (50 р. – 150 р.). Він наголошував на тому, що

порівнювати свої бажання та підпорядковувати своє життя потрібно відповідно до природи: «Подібно до того як розум панує над людиною, так і в світі панує світовий розум – Логос (Бог). Бог – найвища інстанція, перед ним земні правителі та володарі нікчемні. Пізнання себе, свого Логосу – це шлях до пізнання свого божественного начала і самого Бога. Тіло і розум дав людині Бог для того, щоб тіло не було їй підвладним, а розум був вільним у своїх бажаннях, своєму виборі» [4, с. 116]. Як зазначають дослідники життєдіяльності Епіктета, найулюбленішою його приказкою була така: «Терпи і стримуйся» [8, с. 340].

Розглядання сенсу життя як пізнання себе, свого Логосу удосконалення власної душі набуло глибокого вивчення у період середньовіччя і подальшій науці, включно до сьогодення. Філософія стоїків показала шлях духовного розвитку людини, мета якого полягає у набутті досконалості, яка, за словами Л. Сенеки, подібна до Бога.

На основі християнського віровчення грецький філософ А. Ориген (біля 185 р. – біля 254 р.) визначає складові модули людини: дух, душа і тіло. Дух розглядається як дар Божий, що займає найвищу частину людини. Душа має два види спрямування: до світла та до тьми, вона постійно стає перед вибором добра і зла. Душа наділена свободою вибору: спрямувати своє життя до Бога і тим отримати спасіння, чи загинути, поглинаючись у гріхи: «...тим, яким душа користується, ... з якою якістю вона поєднується, з плотською ... чи з найтоншою та найчистішою, так званою духовною якістю...» [6]. Вчений образно зазначає: «...як Христос є одягом для душі, так і душа, в деякому духовному сенсі, називається одягом для тіла, оскільки вона є прикрасою його, що покриває мертву природу» [6]. У А. Оригена Христос є «Премудрістю і Словом Божим» [6]. Таким чином, учений доводить, що людина від народження має свободу вибору. Роздвоєння душі можна розглядати як її хворобу. Вилікувати та спасти її можна за допомогою Божого дару – духу.

У християнських віровченнях вважається, що бажання плоті спонукають душу до гріховного вибору. Отже, щоб підпорядкувати плоть духові серед християнського подвижництва виникає і стає досить популярний аскетизм. Бог бажає, щоб вінець Його творіння – людина – повернулась до нього. Тому посилає свого єдинородного Сина Ісуса Христа, який стає боголюдиною і вказує шлях душі людини «додому»: «Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене» [Ів. 14:6]. Тому людина, що усвідомлено вибрала шлях духовного розвитку, шлях спасіння, має свою життєдіяльність зіставляти з життям Христа, вченням Книги буття – Біблії, зокрема, Євангелія: «Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його...» [Матв. 6:33], оскільки спасіння душі можливе у Царстві Божому при її поверненні і з'єднанні з Богом. Для цього потрібно зрозуміти зміст Священного Писання, співставити з філософськими поняттями.

Екзегези Філона Александрійського (біля 25 р. до н.е. – 50 р. н.е.) стали теоретичним джерелом філософії раннього періоду середньовіччя. Філон Александрійський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. За Філоном дух – це мудрість, пізнання, Божественна сила, Логос. У своєму вченні філософ вводить поняття Логосу, що в античній філософії розглядалося як світовий порядок, краса, гармонія, закон, що поєднує тези й антитези. У Філона Логос – це «сам божественний розум і водночас енергія, яку він виробляє. Бог творить світ із небуття силою свого Слова-Логоса» [11, с. 62]. На думку Філона Александрійського, людина отримала дух як дар Божий.

Якщо старозавітна людина повинна була спокутувати свої гріхи, то за Філоновим учінням, Логос виступає просителем перед Богом: «Як вищий і щонайперший із духів та як найближчий від інших творін, що стоять до Бога Його намісник, Логос має ... дерзновіння клопотати перед Небесним Батьком за страждання і грішне створіння, прохати йому нечисленні дари божественного милосердя та пом'якшування важких наслідків божого

гніву. Крім того, як великий першосвященник Божий і посередник, Логос передає Богу молитви та потреби людей, а Бог сповіщає і посилає через Логоса Свою благу волю та невичерпні милості стражденному і грішному створінню» [5, с. 437]. Хоча особистість Логоса в учінні Філона Александрійського виступає в ролі «тварно-службового духу» [5, с. 333], віддаленого від Божества, його погляди сприяли підготуванню до християнського теїзму.

Вітчизняні дослідники Л. Гармаш, С. Крилова, Н. Хамітов щодо філонівських характеристик Логоса зазначають: «Філон називає Логос первородним сином Бога-Отця, «людиною Бога», «небесним Адамом», він є посередник між Богом і світом, Богом і людиною. Саме Логос задає межі людині в її устремлінні до Бога. Без Логоса Бог і світ були б розділені прірвою, яка виключала б усяку можливу комунікацію. Без Логоса як посередника неможлива була б і теологія.

Філонівське вчення про Логос є предтечею майбутнього вчення, що Ісус Христос є посередником між Богом і людиною – справжнім Боголюдиною» [11, с. 62]. Філон Александрійський розглядає Бога як особистісне начало, що передбачає відповідне пізнання, ставлення, розуміння, у чому і допомагає людині Логос.

Представник епохи патристики Августин Аврелій, прозваний Блаженным (354 р. – 439 р.), вважає, що пізнати Бога можливо через самопізнання. Пізнати Бога можливо занурюючись в глибини своєї душі. Душа, за Августином є досконалою, безсмертною, близькою до Бога. Тому спрямованість її до Бога є природньою. Підкріплювати духовну спрямованість має єдність віри, розуму і пізнання: «Розуміти, щоб вірити...» [4, с. 136]. Таким чином, віра і розум у Августина взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

К. Тертуліан (160 р. – 222 р.) у своїх творах надавав більшого значення вірі, ніж розуму. На його думку, віра виникає і укріплюється там, де розум не може пояснити того, що відбувається: «Вірую, тому що абсурдно» [8, с. 358]. Представник пізньої схоластики Р. Бекон (біля 1214 р. – 1292 р.) вважав, що пізнавати Бога можна не тільки розумом, але й досвідом: зовнішнім і внутрішнім. Під зовнішнім досвідом Р. Бекон розуміє пізнання почуттями, сприйняття видимих певних речей. Речі невидимі пізнаються внутрішнім досвідом, який може доповнювати зовнішній. Учений надавав перевагу внутрішньому досвіду і виділив сім його ступенів: «1) винятково наукові положення; 2) добротність; 3) сім дарів Святого Духа, перерахованих у Ісайї (премудрість, розум, порада, міцність, відання, благочестя, страх Господень) [Іс. 11, 2:3]; 4) євангельські блаженства [Мф. 5, 3:12; Лк. 6, 20:23]; 5) духовні почуття; 6) плоди, що переважають чуття, в тому числі Світ Божий; 7) захоплення різних видів (тобто пізнання екстатичного характеру)» [2]. Внутрішній досвід «...маючи інтуїтивний, містичний характер, передбачає надприродну божественну силу» [4, с. 142].

Тома Аквінський (1225 р. – 1274 р.), представник схоластики, зокрема, реалізму, у своїх ученнях зазначає, що душа безсмертна, розум і віра мають бути в гармонії і спрямовані на пізнання Бога. Та різниця полягає у способах пізнання: розум спирається на науку (доказовість вихідних положень), а віра – на теологію (одкровення). Однак, як зазначає Н. Хамітов: «Визнаючи величезне значення інтелекту для розуміння Бога, Фома Аквінський вважає, що в безпосередньому житті містична любов до Бога підноситься над пізнанням Бога» [11, с. 68].

Пізнання Бога як особистості неможливо без Любові. Власний досвід і блаженство пізнання Бога в душі та Любов до Нього описав Фома Кемпійський (1379 р. – 1471 р.) у книзі «Про наслідування Христу». Автор зазначає, що блаженна душа, яка чує в собі Господа, який промовляє, і від вуст Його сприймає слово втіхи. Блаженні вуха, що чувають тихий голос божественного шепоту, і незважають ніскільки на шум тутешнього світу.

Співвідношення Віри і Любові здійснило великий внесок у розвиток середньовічної філософської думки. Культ Любові до Бога й до людини, як Його творіння, мав великий вплив на свідомість людства не тільки середньовіччя, а й наступних епох. Саме наявність цього феномену в середньовіччі сприяло розвитку гуманізму епохи Відродження і в подальшій науці, мистецтві включно до сьогодення. Превалювання любові над усім розкрито у 1-му посланні до Коринтян св. Апостола Павла (біля 01 р. – 67 р.): «І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любові не маю, – то не матиму ніякої користі» [13:3].

У християнському віровченні дух розглядається як дуновіння Боже, що «проникає в сутність людини, надає їй найвищі чесноти, найвищі якості її існування, внутрішню незалежність та єдність» [1, с. 233].

М. Кузанський (1401 р. – 1464 р.) вважає розум духом людини: «...Святий Дух із чистої незайманої плоті створив живе тіло, вдунув у нього розум, щоб воно стало людиною і так глибоко поєднав його із Словом Бога-Отця, що Слово стало центром, основою існування людської природи» [8, с. 580]. Водночас учений зазначає: «3 віри починається усяке розуміння» [8, с. 584]. Досліджуючи християнське віровчення, М. Кузанський стверджує: «Людина є бог, та не абсолютною подобою, оскільки вона людина» [8, с. 577]. Проте, на думку філософа, людина подібно до Творця, утримує увесь Всесвіт настільки, наскільки дозволяють їй її можливості. Отже, за М. Кузанським, пізнання людиною Бога має певні межі. Та є віра і «усвідомлення» Бога. Стверджуючи, що «Творець і творіння – одне і те ж», філософ утверджує ідею того, що дух у людині проявляється у творчості і вірі.

Німецький філософ Я. Бьоме (1575 р. – 1624 р.) дає таке тлумачення поняття «віра»: «...Істинна віра є сила, Дух і життя; вона – вогонь божественного слова, який палає і світить, який від Бога. Істинна віра – жива сила Бога, що діє. Цей пекучий вогонь – полум'яна любов Бога, що виривається назовні і здійснює справу» [9, с. 68]. У Я. Бьоме «істинна віра» асоціюється із духом.

Проблема віри, творчості, зокрема, самотворення, актуальна в наш час. Сучасний вчений А. Какурін під самотворенням розуміє духовне самовдосконалення. В цьому плані він вбачає боротьбу з негативними пристрастями: ненавистю, вбивством, пияцтвом, заздрістю, гнівом, перелюбом, блудом, ворожнечею, чварами, тощо[3].

Отже, в лихі часи, що переживає людство, звернення до історичного досвіду, зокрема до духовного самопізнання, самовдосконалення, укріплення віри в самого себе, допоможе людині пережити біди і вийти з деструктивного стану оновленою, гармонійною, сильною особистістю, яка усвідомить, що щоб змінити світ, потрібно змінитися самому.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. А. Дух и реальность. М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. 679 с.
2. Горелов А. С. Философия Роджера Бекона и её место в истории европейской культуры. М. : Издательство Францисканцев, 2005. CTRL : <https://fil.wikireading.ru/> (дата звернення: 29.04.2022).
3. Какурин А. А. Что такое духовность? *Школа духовности*. 2000. № 3. С. 6–15.
4. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. К.: Книга, 2005. 528 с.
5. Муретов М. Д. Учение о Логосе у Филона Александрийского и Иоанна Богослова. СПб. : Издательство Олега Абышко, 2012. 488с.
6. Ориген А. О началах. Казань : Издание Казанской духовной академии, 1899 г. (pdf) URL: <https://rozetka.com.ua/>... (дата звернення: 29.04.2022).
7. Репетій Світлана. Розвиток духовності особистості як засіб виходу із духовної кризи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог

- у розвитку науки та освіти / [Ред. : Я.Гжесяк, І.Зимомря, В. Льницький]. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Просвіт, 2020. С. 302–305.
8. Таранов П. С. 120 філософов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : универсальный аналитический справочник по истории философии : в 2-х т. Симферополь : Реноме, 2005. Т. 1. 685 с.
 9. Таранов П. С. 120 філософов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : универсальный аналитический справочник по истории философии : в 2-х т. Симферополь : Реноме, 2005. Т. 2. 704 с.
 10. Філософський енциклопедичний словник / під редакцією В. Шинкарука. К. : Абрис, 2002. 472 с.
 11. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж : навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. 296 с.

SPIRITUALITY AS A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PROBLEM IN THE HISTORY OF WESTERN PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES

Svitlana Repetiy

Drahomanov National Pedagogical University

Pyrogova str, 9, 01601, Kyiv, Ukraine

The article considers the correlates of human spirituality in the history of Western philosophy of the Middle Ages. Attention is paid to the theoretical basis of medieval philosophy, in particular Hellenistic. L. Seneca's main provisions on spiritual development are presented, namely: development and strengthening of faith, strength of spirit, superiority of spiritual values over material ones, life with a sense of unity with others and service to people. The main ideas of Epictetus are highlighted, where he emphasizes the knowledge of himself, his Logos as a way to know his divine origin and God himself.

Attention is paid to the definition by the Greek Christian philosopher A. Origen of the constituent modes of man: spirit, soul and body. The Spirit is seen as a gift of God that occupies the highest part of man. F. of Alexandria was one of the first philosophers to describe the spirit. F. Alexandrian views on the concept of the Logos, which the scientist considers as a spirit, divine power, wisdom, in contrast to ancient philosophy where it was interpreted as world order, beauty, harmony, law.

According to the teachings of Christian philosophers, man must know God through self-knowledge. It is possible to know by immersing oneself in the depths of one's soul (A. Augustine), reason, faith (K. Tertullian), experience (R. Bacon), love, in the spirit (T. Alexandrian, T. Kempnysky, St. Apostle Paul). Scientists note that the human spirit is manifested in creativity and faith.

The article notes that the problem of faith, creativity, in particular, self-creation, is relevant today. Today our country is going through difficult times. The war caused great disaster. Civilians are dying, many people are homeless. Cities and villages are being destroyed, the economy too. But the human psyche suffers the most, spiritual values are lost, the meaning of life is lost. Humanity understands that it is possible to survive in unity, support for each other. Therefore, self-knowledge and self-creation is relevant and timely. Modern scientists understand self-creation as spiritual self-improvement, namely, the struggle against negative qualities. Turning to the historical experience of humanity in spiritual development will help to get out of the destructive state.

Key words: spirit, faith, reason, spirituality, philosophy of the Middle Ages.